

Jagoda Petrović*

Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka

Marko Ružičić

Master socijalnog rada

Socijalne potrebe raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini**

Apstrakt

U Bosni i Hercegovini je registrovano 96.305 raseljenih osoba i preko milion povratnika, što je posljedica ratnih migracija (1992–1995), kada je oko 2,2 miliona stanovnika napustilo svoje domove. Mapiranje socioekonomskih potreba raseljenih i povratnika bilo je predmet istraživanja, koje je provedeno 2023. godine. Primijenjena je metoda anketnog ispitivanja na uzorku od 1.004 ispitanika, metoda fokus grupnog intervjua sa 30 predstavnika nadležnih institucija i metoda intervjua sa 10 predstavnika relevantnih udruženja. Rezultati istraživanja su: svako domaćinstvo ima barem jednog ugroženog člana; stambeno zbrinjavanje treba 98% raseljenih porodica; zaposlenje traži 41,3% povratnika i 23,9% raseljenih; brigu za starije članove očekuje 30,4% raseljenih porodica i 17,4% povratnika; oko 50% ispitanika nema pristup socijalnoj podršci. Slabosti sistema socijalne zaštite su: neujednačen pristup i rigorozni kriterijumi za ostvarenje socijalnih prava; selekcija korisnika prema statusu, umjesto prema potrebama; nedovoljna novčana izdvajanja za socijalnu zaštitu; kadrovska nepopunjenost u centrima za socijalni rad.

Ključne reči:

migracije, raseljene osobe, povratnici, socijalni rad, socijalna zaštita

* jagoda.petrovic@fpn.unibl.org

** Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Izveštaj o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma za 2019. godinu*. Dostupno preko <http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/default.aspx?id=6&langTag=bs-BA.pdf> (Pristupljeno 14.12.2023), str. 1.

UVOD

Prošlo je skoro 30 godina od završetka rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995), a njegove posljedice su i danas prisutne. Pored ratnih migracija stanovništva, društvo je opterećeno problemima siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti.

Kada je u pitanju siromaštvo, „UN istraživanja pokazuju da svaki šesti stanovnik BiH živi od 3-5 KM dnevno (90–150 KM mjesečno), tj. 17 % stanovništva je u ekstremnom siromaštvu daleko ispod apsolutne linije siromaštva, a da je 700.00 stanovništva na ivici siromaštva.¹

Siromaštvom su naročito pogođene nezaposlene i raseljene osobe, porodice poginulih u ratu, osobe sa invaliditetom, demobilisani borci, korisnici socijalne zaštite. Međutim, siromaštvo obuhvata i mnoge zaposlene osobe čija primanja nisu dovoljna za „bijeg iz siromaštva“.

Nedostatak materijalnih resursa nije jedino obilježje siromaštva, nego i oskudna participacija u društvenom životu. Svaki drugi stanovnik Bosne i Hercegovine je socijalno isključen u barem jednom od područja koji odražavaju životni standard, zdravlje, obrazovanje, učestvovanje u društvu i pristup uslugama. Socijalna isključenost ima povratno dejstvo, odnosno uzrokuje siromaštvo određenih grupa ljudi, umanjuje njihove produktivne kapacitete, a time i dinamiku smanjivanja stope siromaštva u društvu.

Zbog teške socioekonomske situacije u Bosni i Hercegovini i dalje je aktuelan problem preostalih potreba i socijalne integracije raseljenih osoba i povratnika. U vezi s tim, otvara se i pitanje učinka socijalnog rada unutar sistema socijalne zaštite, koji funkcionišu na nivou dvaju entiteta, Brčko distrikta i 10 kantona.

MIGRACIJE KAO POSLJEDICA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI (1992–1995)

Prema procjenama Svjetske banke, Bosna i Hercegovina nalazi se „na drugom mjestu u Evropi – iza Albanije – po obimu emigracije u odnosu na ukupan broj stanovnika, sa 1.471.594 emigranata, što čini 38,9 % ukupne populacije BiH”.²

¹ Žarko Papić, *Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo, 2017, str. 6.

² Isma Stanić i Mirza Emirhafizović, „Predgovor” u: Mirza Emirhafizović, Emina Ćosić, Amer Osmić, Valida Repovac-Pašić (urs.), *Migracije iz Bosne i Hercegovine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 7.

Novija istorija migracija u ovoj tradicionalno iseljeničkoj zemlji počinje u posljednjoj dekadi 20. vijeka raspadom Jugoslavije i ratom u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine. Iseljenički egzodus i unutardržavne migracije stanovništva prouzrokovale su drastične demografske promjene.

Prema rezultatima popisa stanovništva, u osvit rata 1991. godine, u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika, a prvi poslijeratni popis iz 2013. je pokazao da je taj broj smanjen za 845.874, te da u BiH živi 3.531.159 ljudi.³ Na smanjenje broja stanovnika uticala su ratna stradanja i migracije stanovništva. Prema procjenama Demografske službe Tužilaštva u Hagu, skoro 105 hiljada ljudi je izgubilo život što znači da je, u odnosu na ukupan broj stanovnika iz 1991, stradalo 2,4% ljudi⁴. Drugi važan faktor smanjenja broja stanovnika bile su prisilne migracije. „Nasilno pomeranje stanovništva u Bosni i Hercegovini okarakterisano je kao najveća demografska katastrofa u Evropi, nakon Drugog svetskog rata”⁵. Tokom ratnih sukoba i neposredno nakon toga, u Bosni i Hercegovini je sa svojih ognjišta pokrenuto oko 2,2 miliona ljudi, što je preko 50% ukupnog stanovništva. Oko 1,2 miliona ljudi potražilo je izbjegličku zaštitu u više od stotinu zemalja širom svijeta, a oko milion ljudi se raselilo unutar Bosne i Hercegovine.⁶

Unutardržavne migracija treba posmatrati kroz proces raseljavanja stanovništva iz jednog dijela zemlje u drugi, te kroz proces povratka izbjeglica i raseljenih osoba u predratne domove.

Raseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine dešavalo se prema područjima u kojima je nastanjena većina ljudi iste nacionalne pripadnosti. Prvi službeni popis raseljenih osoba na području Bosne i Hercegovine, izvršen je krajem 2000. godine, kada je evidentirano 556.214 raseljenih osoba. Nakon pet godina, tačnije 2005, proveden je proces reregistracije raseljenih osoba, u namjeri da se uredi statusna pitanja i identifikuju njihove potrebe.⁷ Pokazalo se da je broj raseljenih sveden na jednu trećinu u odnosu na popis iz 2000. godine. Prema posljednjim zvaničnim podacima, u Bosni i Hercegovini je

³ „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013”, *Službeni glasnik BiH*, br. 60, Sarajevo, 2016, str. 25.

⁴ Dženana Halimović, *U BiH tokom rata stradalo 105.000 ljudi*, Slobodna Evropa. Dostupno preko https://www.slobodnaevropa.org/a/haski_sud_icty_demografski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html (Pristupljeno 21. januara 2024).

⁵ Jagoda Petrović, *Ničiji ljudi*, Socijalna misao, Beograd, 2008, str. 82.

⁶ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Revidirana Strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo, 2008, str. 11.

⁷ Isto, str. 12.

registrovano 96.830 raseljenih osoba, odnosno 32.145 porodica, te je evidentirano 1.061.000 povratnika, od čega se 58% odnosi na povratak raseljenih osoba, a 42% na povratak izbjeglica.⁸

Osnovni uslov za ostvarivanje prava na povratak raseljenih osoba je povrat imovine i stanarskih prava, što je definisano Aneksom 7. Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, prema kom „sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo da se slobodno vrate u svoje domove i imaju pravo na povrat imovine, koja im je oduzeta za vrijeme neprijateljstava od 1991. godine i da dobiju kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti.”⁹

Proces povratka se odvijao u nekoliko faza.

Neposredno nakon rata glavne aktivnosti su bile usmjerene na otklanjanje svih okolnosti koje su izazivale opravdan strah povratnika za vlastitu bezbjednost. U drugoj fazi osnovni zadatak je bila implementacija imovinskih zakona i uvođenje izbjeglih i raseljenih porodica u posjed njihove predratne imovine. Međunarodne organizacije (UNHCR, OHR, OSCE i CRPC) kreirale su Plan za implementaciju imovinskih zakona – PLIP, a domaće vlasti su 1998. ustanovile odgovarajuće zakone. Tokom ovog procesa trebalo je pomiriti suprotstavljena prava dviju grupa stanovništva: pravo povratnika da se, kao vlasnici ili nosioci stanarskog prava, vrate u svoje kuće/stanove i pravo raseljenih osoba da im se obezbijedi smještaj, pošto je njihova imovina nedostupna ili uništena. Raseljene porodice su deložirane i smještene u privremeni/alternativni smještaj u kome i danas mnogi žive. U drugoj polovini 2005. godine okončana je implementacija imovinskih zakona, čime je završena najteža faza – povrat stambenih jedinica predratnim vlasnicima. Treća faza povratka, koja je i danas aktuelna, jeste proces obnove devastiranih objekata i obezbeđenje optimalnih uslova za reintegraciju povratnika u sferi zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite.

Vidovi podrške i način rješavanja problema raseljenih i povratnika razrađeni su u relevantnim međunarodnim i domaćim dokumentima, te odredbama domaćeg zakonodavstva. Međunarodni osnov za ostvarenje statusnih i drugih prava izbjeglica su dva dokumenta UN-a: Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine i Protokol o statusu izbjeglica iz 1967. godine.

Pošto u ovim dokumentima nisu razrađena prava raseljenih osoba, treba imati u vidu dokument „Vodeći principi internog raseljenja”, koji je usvojen 1998. godine na 53. sjednici UN-a. Princip 29. nalaže sljedeće: „Nadležni organi imaju dužnost i odgovornost da pomognu povratnicima i/ili preseljenim

⁸ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Izveštaj o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma za 2017. godinu*, Sarajevo, 2018, str. 1.

⁹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Aneks VII Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH*, Sarajevo, 2010, str. 1.

interno raseljenim licima da povrate, koliko je moguće, njihovu pokretnu i nepokretnu imovinu koju su ostavili za sobom ili koja im je oduzeta nakon što su raseljeni. Kada povrat te pokretne i nepokretne imovine nije moguć, nadležni organi su dužni da obezbijede ili da pomognu tim licima da dobiju odgovarajuću odštetu ili neki drugi vid pravične naknade".¹⁰

Pravni okvir zaštite izbjeglica, raseljenih lica i povratnika u Bosni i Hercegovini počiva na Aneksu 7. Dejtonskog mirovnog sporazuma, na osnovu koga je donesen državni Zakon o izbjeglicama iz BiH i raseljenim osobama u BiH, te relevantni entitetski zakoni.

Sa stanovišta konačnog rješavanja problema raseljenih osoba i povratnika, bitna je činjenica da je 2023. godine Bosna i Hercegovina dobila status kandidata za ulazak u Evropsku Uniju. U tu svrhu vlastima u Bosni i Hercegovini adresirano je 14 prioriternih zadataka, među kojima tačka 13. predviđa „unapređenje zaštite i inkluzije raseljenih lica i izbjeglica u cilju zatvaranja Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma".¹¹

Realizacija konkretnih aktivnosti u ovoj oblasti razrađena je unutar četiri strateška cilja: „završetak procesa povratka izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba u BiH; realizacija povrata imovine i stanarskih prava; završetak procesa rekonstrukcije stambenih jedinica za potrebe povratka; obezbjeđenje uslova održivog povratka i procesa reintegrisanja u BiH."¹² S obzirom na zvanične podatke o broju raseljenih i povratnika, može se reći da je i danas aktuelna konstatacija izrečena prije skoro dvije decenije: „Realna situacija raseljenih i povratničkih porodica prevazilazi njihove sposobnosti da se same konsoliduju i integrišu u lokalnu zajednicu. Zato su im neophodni različiti vidovi socijalne podrške."¹³ Očigledno, socijalna integracija raseljenih i povratnika i dalje predstavlja značajan problem za lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini.

METODOLOŠKI PRISTUP

Ključno pitanje, značajno za konačnu (re)integraciju raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini, odnosi se na njihove socijalne potrebe i probleme. Odgovor na ovo pitanje potražen je u istraživanju, koje je provedeno

¹⁰ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i UNHCR BiH, „Vodeći principi internog raseljenja", Sarajevo, 2008, str. 41.

¹¹ „Proces integracije BiH u EU: 14 prioriteta iz Mišljenja Evropske komisije 2 godine poslije", *Transparency International Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 2023, str. 17.

¹² Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Revidirana Strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo, 2008, str. 3.

¹³ Jagoda Petrović, *Ničiji ljudi*, nav. delo, str. 6.

od januara do oktobra 2023. godine. Predmet istraživanja bio je mapiranje socijalnih potreba raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini.

Naučni cilj istraživanja bila je naučna deskripcija koja „ne podrazumeva puko opisivanje pojave koja je predmet istraživanja, nego i dovođenje u uzročno-posledične odnose analizu faktora, funkcija, obeležja i sve ostalo što je bitno za celovito, svestrano i objektivno sagledavanje predmeta istraživanja”¹⁴.

Polazna pretpostavka je bila da većina raseljenih osoba i povratnika ima izražene potrebe u domenu stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, obezbjeđenja izvora prihoda i psihosocijalne podrške.

Praktični/društveni cilj istraživanja bio je da se, na osnovu utvrđenih socijalnih potreba raseljenih osoba i povratnika, razmotre mogućnosti socijalnog rada unutar sistema socijalne zaštite, kako bi se ponudile preporuke za bolji učinak, te unapređenje i/ili transformaciju aktuelnih sociozaštitnih sistema u Bosni i Hercegovini.

Socijalne potrebe raseljenih osoba i povratnika istražene su iz triju perspektiva: korisnička perspektiva (raseljeni i povratnici), perspektiva nadležnih organa i institucija i perspektiva udruženja raseljenih osoba i povratnika. U empirijskom istraživanju primijenjena je metodološka triangulacija tako što je kvantitativna metoda anketnog ispitivanja kombinovana sa kvalitativnim metodama ispitivanja putem fokus grupnog intervjua i strukturiranog intervjua.

Anketno ispitivanje provedeno je na području 39 bosanskohercegovačkih opština. Polazni kriterijum za odabir opština bila je brojnost ciljne populacije u tim lokalnim zajednicama, što je uticalo i na entitetsku zastupljenost ispitanika (66% u Republici Srpskoj, 32% u Federaciji Bosne i Hercegovine i 2% u Brčko distriktu). Ukupan uzorak činilo je 1.004 ispitanika, od kojih 486 raseljenih i 518 povratnika. Anketirani nosioci domaćinstva su davali informacije za kompletno domaćinstvo/porodicu. Polnu struktura ispitanika je činilo 58% pripadnika muškog pola i 42% pripadnika ženskog pola. S obzirom na starosnu dob, većina (75,8%) je imala preko 50 godina a 56,7% je u starosnoj dobi od preko 60 godina. Ovaj podatak pokazuje da su raseljene osobe i povratnici doživjeli duboku starost iščekujući trajna rješenja.

Metoda fokus grupnog intervjua primijenjena je u svhu pribavljana informacija o učinku institucija i organizacija, nadležnih za pitanja raseljenih i povratnika. U tu svrhu organizovane su četiri fokus grupe na kojima se okupilo ukupno 30 predstavnika institucija i ustanova koje djeluju na državnom, kantonalnom i lokalnom nivou, te nivou Brčko distrikta, uključujući i predstavnike centara za socijalni rad.

¹⁴ Mira Lakićević i Branislava Knežić, *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*, Čigoja štampa, Beograd, 2013, str. 58.

Metodom ispitivanja pomoću strukturiranog intervjua prikupljeni su podaci o učinku udruženja raseljenih osoba i povratnika. Uzorak je činilo 10 predstavnika udruženja, od kojih je šest udruženja posvećeno problematici raseljenih, a pet problematici povratnika.

KLJUČNI POKAZATELJI SOCIJALNIH POTREBA RASELJENIH OSOBA I POV RATNIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prema rezultatima istraživanja, svako domaćinstvo raseljenih i povratnika ima barem jednog socijalno ugroženog člana. U ovom dijelu su prikazani rezultati istraživanja koji se odnose na stambeno zbrinjavanje, zapošljavanje, izvore prihoda, brigu o starijim osobama i pristup socijalnoj pomoći.

Stambeno zbrinjavanje

Korisnička perspektiva u vezi sa potrebom stambenog zbrinjavanja dobijena je na osnovu odgovora anketiranih nosilaca domaćinstava.

U odnosu na povratnike, potreba za stambenim zbrinjavanjem je višestruko izraženija kod raseljenih porodica, budući da većina živi u „privremenim” vidovima stanovanja: 44% u alternativnom smještaju¹⁵, 35% u objektima, čiji su vlasnici prijatelji i rodbina ili su iznajmljeni, 17% u objektima socijalnog stanovanja, te po 1% u kolektivnim centrima i drugim neadekvatnim tipovima stanovanja.

Povratnici su nastanjeni u svojim kućama i stanovima (98%), ili u drugom adekvatnom tipu stambene jedinice (1%), a samo 1% u nekoj neadekvatnoj stambenoj jedinici. Njih 73% ocjenjuje da je stanje tih stambenih jedinica odlično (58%) ili uslovno (15%). Ipak, 26% povratnika izjavljuje da im je imovina oštećena, a 1% da je uništena.

Kada je u pitanju slobodan izbor odredišta, većina povratnika (92,4%) želi trajno nastanjenje u prijeratnom prebivalištu. Manji procenat (6,8%) izjasnio se za integraciju u mjestu raseljenja, a neznatan broj povratnika opredijelio se za integraciju u drugom mjestu u Bosni i Hercegovini ili novčanu naknadu za imovinu koja se ne može vratiti (po 0,4%). Nasuprot tome, većina raseljenih osoba želi da ostane u mjestu raseljenja (87,6%), samo 1,9% želi povratak u predratno prebivalište, a 11% želi novčanu naknadu za imovinu koja

¹⁵ Vidovi alternativnog smještaja su: stanovi drugih vlasnika, čiji najam plaćaju nadležne institucije, stanovi izgrađeni donatorskim ili budžetskim sredstvima i nepotraživani stanovi, tj. stanovi čiji se predratni vlasnici nisu javili radi ulaska u posjed svoje imovine.

im se ne može vratiti. Većina raseljenih, njih 80,9% izjavljuje da ne može da se vrati u predratno prebivalište zato što im je imovina devastirana.

Preko nadležnih institucija moguće je obezbijediti stambeno zbrinjavanje u mjestima raseljenja na tri načina: smještaj u objektima socijalnog stanovanja, otkup stanova alternativnog smještaja koji su izgrađeni donatorskim ili budžetskim sredstvima, te izgradnja vlastitih stambenih jedinica uz donatorsku pomoć ili korištenje novca dobijenog za nadoknadu porušene imovine.

Anketirane raseljene porodice iskazuju izvjestan otpor prema stambenom zbrinjavanju u objektima socijalnog stanovanja jer u tom slučaju mora da preuzmu plaćanje troškova stanarine i komunalnih usluga. Iako se radi o minimalnim iznosima, to opterećuje njihova skromna mjesečna primanja, što potvrđuju nagomilani dugovi onih koji već borave u objektima socijalnog stanovanja. Skoro sve raseljene porodice, koje žive u zgradama koje su izgradili međunarodni donatori ili državne vlasti, žele otkup stanova u kojima borave skoro tri decenije, ali po minimalnoj nadoknadi zbog teških socioekonomskih prilika u kojima žive. Manji broj smatra da je to nepravedno i da sredstva za otkup treba da obezbijede domaće institucije ili strani donatori. Ovakav stav je razumljiv, budući da je prije rata 99% ovih porodica živjelo u vlastitim kućama ili stanovima.

Iz perspektive nadležnih institucija konačna rješenja stambenog zbrinjavanja zavise od obezbjeđenja dodatnih finansijska sredstva. Sredstva neophodna za izgradnju stambenih objekata očekuju kroz donacije u okviru Regionalnog programa stambenog zbrinjavanja i kroz kreditna zaduženja putem Centralne evropske banke. Kada je u pitanju novčana nadoknada za uništenu predratnu imovinu, oko 6.500 ljudi je podnijelo zahtjev za nadoknadu imovine Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, ali do danas nijedan podnosilac zahtjeva nije dobio odgovor.

Perspektiva udruženja raseljenih i povratnika svodi se na stav da još uvijek postoji potreba za izgradnjom porušenih individualnih stambenih jedinica u svrhu povratka raseljenih porodica. U tu svrhu, udruženja su aktivna na terenu tako što prikupljaju informacije i iskazuju potrebe za stambenim zbrinjavanjem, te učestvuju u radnim grupama za odabir korisnika.

Zapošljavanje i izvori prihoda

Teška ekonomska situacija u Bosni i Hercegovini, nedostatak posla i druge nepovoljne okolnosti dovele su značajan broj stanovnika na rub egzistencije i mnoge natjerale na iseljavanje iz zemlje. Opšta situacija se odražava i na populaciju raseljenih i povratnika.

Korisnička perspektiva, dobijena anketnim ispitivanjem nosilaca domaćinstava raseljenih i povratnika, pokazala je da su u njihovim domaćinstvima skoro ravnomjerno zastupljeni penzioneri, zaposleni i nezaposleni članovi. Ipak, neznato prednjače nezaposleni članovi (37,8%), od kojih je

većina (22,6%) prijavljena na biro za zapošljavanje, što znači da očekuju institucionalno rješavanje problema zaposlenja. Od ukupnog broja radno sposobnih članova, njih 33,6% ima radni angažman, uključujući 5,1% samostalnih djelatnika u poljoprivredi ili drugim oblastima. Penzioneri su zastupljeni sa 28,6%.

Ukoliko se uporedi stanje zaposlenosti raseljenih osoba u odnosu na povratnike, uočavaju se izvjesne (logične) razlike. Među povratnicima ima više samostalnih poljoprivrednika (5,3%) u odnosu na 0,3% kod raseljenih. Razlog je to što povratnici na svojim imanjima mogu da obavljaju poljoprivrednu djelatnost, za razliku od raseljenih koji su pretežno smješteni u stanovima koji se vode kao alternativni smještaj. Zaposlenih je nešto više u populaciji raseljenih (29,2%) u odnosu na povratnike (22,4%). U populaciji raseljenih je i veći procenat penzionera (30,5%) u odnosu na populaciju povratnika (21,6%), budući da je većina raseljenih u poodmakloj starosnoj dobi.

Navedeni podaci se podudaraju sa podacima o izvorima sredstava za izdržavanje porodice. Rezultati istraživanja su pokazali da je za 33,4% raseljenih i povratničkih domaćinstva glavni izvor izdržavanja zaposlenost jednog ili više članova domaćinstva. Kod raseljenih takvih je 34,3%, a kod povratnika 32,%. Kod povratnika je znatno veći procenat onih koji žive od poljoprivredne djelatnosti (7,3%) ili samostalne djelatnosti u drugim oblastima (1,5%). Kod raseljenih su prihodi po ova dva osnova minorno zastupljeni (0,5% i 1%). Konačno, u skladu sa brojem penzionera u ukupnoj strukturi ispitanika, za 32,8% domaćinstava glavni izvor sredstava za izdržavanje su penzije (35% kod raseljenih i 31,1% kod povratnika). Za neke je glavni izvor izdržavanja socijalna pomoć (5,1% kod raseljenih i 2,9% kod povratnika), a manji procenat živi od prihoda ostvarenih od imovine (1,7% kod raseljenih i 0,5% kod povratnika).

Perspektiva nadležnih institucija, koje se bave isključivo pitanjima raseljenih i povratnika, zasniva se na stavu da su pitanja zapošljavanja isključivo povjerena službama za zapošljavanje. Zbog toga, unutar svojih nadležnosti, ne prepoznaju obavezu kreiranja programa zapošljavanja raseljenih osoba i povratnika, niti nude programe zapošljavanja, prilagođene potrebama raseljenih osoba i povratnika. Istina, neki od njih, kroz projekte održivog povratka, pružaju pomoć za pokretanje poljoprivrednih aktivnosti ili manjih samostalnih privrednih djelatnosti.

Perspektiva udruženja raseljenih i povratnika potvrđuje da postoje potrebe za poljoprivrednom mehanizacijom, plastenicima, stočnim fondom, sjetvenim materijalom i drugim sredstvima u cilju ekonomske održivosti povratnika. Zalažu se i za finansijske podsticaje radi pokretanja biznisa (samostalno zanatstvo, mala i srednja preduzeća), a neka udruženja su saradivala sa biroima za zapošljavanje.

Briga o starijim osobama

Korisnička perspektiva pokazala je da raseljeni i povratnici prvenstveno ističu pogođenost dugotrajnom nezaposlenošću. Potrebu za (samo)zapošljavanjem je iskazalo 32,2% raseljenih i povratnika. Na drugom mjestu je potreba za pružanjem pomoći starijim osobama, koju je iskazalo 24,2% ispitanika, što korespondira sa starosnom strukturom raseljenih i povratnika. (56,7% je u starosnoj dobi od preko 60 godina).

Kada je u pitanju broj starijih osoba kojima je potrebna njega, takvih je skoro duplo više u porodicama raseljenih (30,4%) u odnosu na povratničke porodice (17,4%). Ovaj podatak ponovo ukazuje na dužinu boravka raseljenih osoba u privremenim vidovima stanovanja. Tu su doživjeli duboku starost iščekujući trajno stambeno rješenje. Mnogi su u međuvremenu preminuli, a preostalima je neophodna i tuđa njega i pomoć.

Težak život starijih osoba ilustruju neke od zabilješki anketara: „Osobu je potrebno smjestiti u dom za starija lica zbog neadekvatnog mentalnog stanja”; „Ovo je starije hronično bolesno lice kojem je potrebna pomoć”; U jednom vidu alternativnog smještaja starija osoba izjavljuje: „Ovdje niko nije došao, osim mrtvačkih kola”.

Iz perspektive institucija, koje se isključivo bave problematikom raseljenih i povratnika, briga o starijima je neophodna, ali je ona isključivo u nadležnosti ustanova socijalne zaštite. Istovremeno, predstavnici centara za socijalni rad ističu da starijima, koji žive u povratničkim i raseljeničkim porodicama, mogu pomoći samo ukoliko, poput ostalih građana, ispune sve kriterijume predviđene zakonima iz oblasti socijalne zaštite. Ne razmatraju pristupe koji su prilagođeni specifičnim potrebama raseljenih i povratnika.

Perspektiva udruženja raseljenih i povratnika podudara se sa korisničkom perspektivom o izraženim potrebama za pružanjem njege starijima. U tom pogledu, udruženja zagovaraju da se unutar sistema socijalne zaštite razviju specifični vidovi podrške starijim osobama.

(NE)MOGUĆNOSTI SOCIJALNOG RADA I SOCIJALNE ZAŠTITE U UNAPREĐENJU SOCIJALNOG POLOŽAJA RASELJENIH OSOBA I POV RATNIKA U BIH

Prema rezultatima istraživanja, porodice raseljenih i povratnika imaju veoma ograničen pristup socijalnoj pomoći i podršci. Na osnovu izjava nosilaca domaćinstava, od ukupnog broja raseljenih i povratnika samo 11,1% članova prima stalnu socijalnu naknadu. Ona uglavnom obuhvata nadoknadu po osnovu boračko-invalidske zaštite, a rjeđe po osnovu prava iz socijalne zaštite. Stalnu socijalnu nadoknadu dobija 14,2% raseljenih i 8,5%

povratnika, dok povremenu socijalnu pomoć dobija 4,9% raseljenih i 2,8% povratnika.

U obje kategorije korisnika najviše je onih koji izjavljuju da nemaju pristup socijalnoj podršci. Tako 52,1% raseljenih i 42,8% povratnika nema pristup stalnoj socijalnoj nadoknadi, a 58% raseljenih i 45,4% povratnika nema pristup povremenoj socijalnoj pomoći.

Naspram podatka da u prosjeku svako domaćinstvo ima barem jednog socioekonomski ugroženog člana, stoji podatak da oko 50% ispitanika nema pristup socijalnim prestacijama. Dakle, uprkos tome što mnogi članovi porodica raseljenih i povratnika realno imaju potrebu za nekom vrstom institucionalne podrške, ona izostaje. Ovakva situacija može se protumačiti time da se socijalna podrška dobija na osnovu statusa socijalno ugrožene osobe, a da bi se status ostvario treba ispuniti rigorozne (restriktivne) zakonske uslove za pristup pravima iz socijalne zaštite.

Ovo tumačenje potvrđuju i informacije dobijene u fokus grupnim razgovorima sa predstavnicima nadležnih institucija, koje mnogo više vremena i pažnje posvećuju obnovi objekata i infrastrukture, dok su psihosocijalne potrebe ljudi u drugom planu.

Izuzetak su bile neke diskusije predstavnika centara za socijalni rad. Oni su potvrdili da nije izvršena reforma sistema socijalne zaštite prema *potrebama* korisnika i da se ne odvajaju dovoljna finansijska sredstva za ovakav pristup. Pošto je sistem socijalne zaštite i dalje koncipiran tako da uvažava status korisnika, a ne njihove specifične potrebe, mnogi ljudi, koji se susreću sa realnim egzistencijalnim potrebama i problemima, ostaju van sistema socijalne zaštite. Takođe, konstatovano je nije došlo do jačanja kapaciteta ustanova socijalne zaštite.

Centri za socijalni rad postupaju u skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti i pružaju propisane vidove pomoći i usluga onima koji se nalaze u stanju socijalne potrebe. Zakonito postupanje ustanova socijalne zaštite nije upitno, ali su upitni kriterijumi za sticanje prava. Korisnici socijalne zaštite mogu biti samo najsiromašniji i najranjiviji članovi društva. Socijalnu zaštitu mogu ostvariti oni koji su nesposobni za rad, nemaju sredstava za život i srodnike koji su obavezni da ih izdržavaju i koji zbog posebnih okolnosti ne mogu da obezbijede sredstva za zadovoljavanje životnih potreba. Tek kada se steknu **svi** ovi uslovi mogu se ostvariti prava. Analiza kriterijuma „nemaju sredstva za život“ pokazuje da na svim nivoima vlasti zakon propisuje rigorozan novčani census. Zbog toga mali broj ljudi može ostvariti socijalne naknade i zato je većina ispitanika izjavila da „nema pristup stalnoj socijalnoj naknadi“.

Kontinuiran problem jesu mala budžetska izdvajanja na svim nivoima vlasti u oblast socijalne zaštite. Prema riječima jednog od učesnika fokus grupnog razgovora, u Federaciji Bosne i Hercegovine iz budžeta se izdvaja tek 1,4% za socijalnu zaštitu, a u Republici Srpskoj iz opštinskih budžeta izdvaja se oko 1%.

Mnogi učesnici razgovora su istakli problem kadrovska nepopunjenost centara za socijalni rad i neobučenosti osoblja. Zbog toga socijalni radnici nisu dovoljno prisutni na terenu. Zanimljiva je opaska jednog od učesnika razgovora da su „socijalni radnici čate, a ne terenski radnici“.

Predstavnici nadležnih institucija se slažu da postoji neujednačen pristup u ostvarenju prava iz socijalne zaštite, što je posljedica postojanja 13 različitih sistema (dva entitetska, Brčko distrikt i 10 kantonalnih).

Predstavnici udruženja posvjedočili su da se mnogobrojne raseljene osobe i povratnici nalaze u stanju socijalne potrebe, da su suočeni sa ozbiljnim egzistencijalnim poteškoćama i često nepodnošljivim socijalnim položajem, kako u mjestima raseljenja, tako i nakon povratka u svoja prijeratna prebivališta. Njihova percepcija poklapa se korisničkom perspektivom, a u mnogome i sa percepcijom nadležnih institucija. Ipak, za razliku od institucionalnog viđenja, u udruženjima postoji svijest o psihosocijalnim potrebama korisnika. Zalažu se za pružanje psihološke podrške porodicama raseljenih i povratnika, mnogi su realizovali takve vrste projekata i preporučuju njihovu realizaciju ubuduće. Ovo je jedan od pokazatelja da su organizacije civilnog društva u istinskom kontaktu sa korisnicima i opredijeljeni za dalji napredak u procesu (re)integracije raseljenih i povratnika. Udruženja, „specijalizovana“ za rješavanje problema raseljenih i povratnika, ostaje važan „kanal“ uticaja na društvena dešavanja i poboljšanje uslova života raseljenih osoba i povratnika.

U zaključku ovog poglavlja može se konstatovati da ukupno stanje u ovoj oblasti nije značajno poboljšano unazad desetak godina. „Analiza, provedena na osnovu istraživanja socijalne isključenosti siromašnih skupina raseljenih i povratnika, pokazala je da većina zahtjeva ove populacije proizlazi iz krajnje životne nužde, a da tek svaki drugi zahtjev završava konkretnim vidovima pomoći. Pomoć se svodi na povrat i obnovu imovine za povratnike, te obezbjeđenje privremenog smještaja i humanitarne pomoći za raseljene porodice. Zanemareni su drugi vidovi podrške koji doprinose otklanjanju realnih životnih problema, poput nezaposlenosti, školovanja, prekvalifikacija ili osposobljavanja za samostalnu privrednu djelatnost”.¹⁶ Takođe, zanemarena je psihosocijalna podrška, čime se prenebregava sljedeće: „Opšte zapažanje u vezi sa vrstom psihosocijalnih problema jeste da su osobe iz RIP populacije, nakon ratnih trauma, konstantno izložene raznim vrstama poratnih stresnih dešavanja. Glavni stresori su: gubitak bližnjih, neriješena stambena pitanja, nezaposlenost, siromaštvo. Konstantno pritisnuti životnim nedaćama, ljudi iz ove populacije obraćaju se nadležnim ustanovama (najčešće CMZ i CSR), tražeći pomoć u rješavanju psihičkih tegoba koje su uzrokovane svakodnevnim

¹⁶ Jagoda Petrović, *Nemam, dakle ne postojim*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2013, str. 154.

životom. Najzastupljeniji psihički poremećaji su: anksioznost, neuroza, depresija ali i PTSP¹⁷.

Rješavanje problema raseljenih osoba i povratnika u BiH još uvijek veoma zavisi od međunarodne pomoći koja se usmjerava preko resornih ministarstava, dok je podrška ustanova socijalne zaštite minorna. „Sistem socijalne zaštite je na iskušenju. S jedne strane, raste broj građana koji nisu u mogućnosti da samostalno obezbjeđuju vitalne potrebe, a sa druge strane, sistem socijalne zaštite nema novac za zadovoljavanje osnovnih prava kao što su materijalno osiguranje, dječji dodaci, tuđa njega i pomoć. Novčane dotacije su minorne, a građani traže prava koja im garantuju minimalan životni standard¹⁸. Navedeni citat opisuje stanje od prije 10-tak godina, koje prema rezultatima istraživanja prikazanog u ovom članku, nije promijenjeno.

ZAKLJUČAK

Nemoć sistema socijalne zaštite je hronično stanje u Bosni i Hercegovini, a samim tim i u pogledu rješavanja problema raseljenih osoba i povratnika. Istovremeno, preostale potrebe i probleme ovih grupa stanovništva bi trebalo rješavati upravo unutar sistema socijalne zaštite. To iziskuje značajne promjene.

Na osnovu rezultati istraživanja, mogu se izdvojiti preporuke sistemskog karaktera:

- Uspostava sistema socijalne zaštite koji je zasnovan na potrebama, za razliku od trenutnog sistema zasnovanog na statusu;
- Povećanje finansijskih izdvajanja za potrebe socijalne zaštite;
- Jačanje kapaciteta centara za socijalni rad i drugih ustanova socijalne zaštite.

Promptne, izvodive preporuke se mogu svesti na nekoliko ključnih:

- Namjenska izdvajanja sredstva za specifične potrebe povratnika i raseljenih kroz tzv. proširena prava, koja su u nadležnosti lokalnih

¹⁷ Jagoda Petrović, „Psihosocijalna podrška prisilnim migrantkinjama – pregled dosadašnjeg rada i preporuke za dalje”, u: Selma Porobić (ur.), *Rodna studija prisilne migracije i psihosocijalnog dobrostanja u Bosni i Hercegovini*, Fondacija za osnaživanje žena Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2016, str. 117.

¹⁸ Jagoda Petrović, „(De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija u BiH”, u: Duško Vejnović (ur.), *Rizici i bezbjednosne prijetnje*, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, EDF Banja Luka, Udruženje Sport za sve Banja Luka, Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Univerzitet Union Beograd, Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore Defendologija Nikšić, Banja Luka, 2015, str. 237–238.

zajednica (npr. troškovi stipendiranja i/ili prevoza učenika, pomoć trudnicama, prevoz osoba sa invaliditetom);

- Identifikovanje najugroženijih socijalnih kategorija iz reda povratničke i raseljeničke populacije i rješavanje njihovih urgentnih potreba preko nadležnih centara za socijalni rad, u saradnji sa drugim subjektima lokalne zajednice, posebno mjesnim zajednicama i udruženjima raseljenih i povratnika;
- Organizovanje psihosocijalne podrške za raseljene i povratnike pri centrima za socijalni rad i angažovanje adekvatnih stručnjaka;
- Zapošljavanje socijalnih radnika u opštinama/gradovima sa većom koncentracijom raseljenih osoba i povratnika u cilju efikasnijeg terenskog rada;
- Angažovanje stručnog osoblja iz sistema socijalne zaštite za pripremu projekata koji se mogu finansirati iz pretpristupnih fondova EU, namijenjenih Bosni i Hercegovini, kao zemlji kandidatkinji za ulazak u EU.

Izlazna strategija za problematiku raseljenih osoba i povratnika u Bosni i Hercegovini temelji se na ideji da se preostale obaveze izmjestu u sistem/e socijalne zaštite. Institucije, namjenski konstituisane za rješavanje problema raseljenih i povratnika, funkcionišu preko 30 godina. Gro njihovih aktivnosti odnosi se na obnovu i izgradnju stambenih objekata, a psihosocijalna podrška izostaje. Istina, one nisu ni kapacitirane za pružanje ovakve podrške. Izvorno, ona je u domenu socijalne zaštite. Budući da su preostale potrebe raseljenih i povratnika mahom psihosocijalnog karaktera, ovakav reformski zaokret je logičan i svrsishodan.

BIBLIOGRAFIJA

1. Dženana Halimović, *U BiH tokom rata stradalo 105.000 ljudi*, Slobodna Evropa. Dostupno preko: https://www.slobodnaevropa.org/a/haski_sud_icty_demografski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html (Pristupljeno 21. januara 2024.).
2. Mira Lakićević i Branislava Knežić, *Istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu*. Čigoja štampa, Beograd, 2013.
3. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i UNHCR BiH, *Vodeći principi internog raseljenja*, Sarajevo, 2008.
4. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Revidirana Strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo, 2008.
5. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Aneks VII Opšteg okvirnog Sporazuma za mir u BiH*, Sarajevo, 2010.

6. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, *Izveštaj o realizaciji Revidirane strategije Bosne i Hercegovine za provođenje Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma za 2019*. Dostupno preko <http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/default.aspx?id=6&langTag=bs-BA.pdf> (Pristupljeno 14.12.2023), str. 1.
7. Žarko Papić, *Siromaštvo i radničko siromaštvo u BiH*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo, 2017.
8. Jagoda Petrović, „Psihosocijalna podrška prisilnim migrantkinjama – pregled dosadašnjeg rada i preporuke za dalje”, u: Selma Porobić (ur.), *Rodna studija prisilne migracije i psihosocijalnog dobrostanja u Bosni i Hercegovini*, Fondacija za osnaživanje žena Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2016, str. 99–135.
9. Jagoda Petrović, „(De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prisilnih migracija u BiH”, u: Duško Vejnović (ur.), *Rizici i bezbjednosne prijetnje*, Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, EDF Banja Luka, Udruženje Sport za sve Banja Luka, Fakultet za poslovni i industrijski menadžment, Univerzitet Union Beograd, Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore Defendologija Nikšić, Banja Luka, 2015, str. 231–239.
10. Jagoda Petrović, *Nemam, dakle ne postojim*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka, 2013.
11. Jagoda Petrović, *Ničiji ljudi*, Socijalna misao, Beograd, 2008.
12. „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013”, *Službeni glasnik BiH*, br. 60, Sarajevo, 2016.
13. „Proces integracije BiH u EU: 14 prioriteta iz Mišljenja Evropske komisije 2 godine poslije”, *Transparency Internationall Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 2023.
14. Isma Stanić i Mirza Emirhafizović, „Predgovor”, u: Mirza Emirhafizović, Emina Ćosić, Amer Osmić, Valida Repovac-Pašić (ur.), *Migracije iz Bosne i Hercegovine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.

Jagoda Petrović
University of Banja Luka – Fakultet političkih nauka

Marko Ružičić
Master social work

SOCIAL NEEDS OF DISPLACED PERSONS AND RETURNEES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

There are registered 96,305 displaced persons and over a million returnees in Bosnia and Herzegovina, which is a consequence of war migrations (1992-1995) when about 2.2 million inhabitants left their homes (MLJPI, 2020). Mapping the socioeconomic needs of the displaced persons and returnees was the subject of research that was conducted in 2023. A survey method was applied to a sample of 1,004 respondents, a focus group interview method with 30 representatives of responsible institutions and an interview method with 10 representatives of relevant associations. The results of the research are: every household has at least one vulnerable member; 98% of displaced families need housing; 41.3% of returnees and 23.9% of displaced persons expect employment; care for elderly members is expected by 30.4% of displaced families and 17.4% of returnees; about 50% of respondents do not have access to social support. Weaknesses of the social welfare system are: unequal access and rigorous criteria for realizing social rights; selection of users according to status instead of according to needs; insufficient financial allocations for social welfare; lack of staff in social work centers.

Keywords:

migration, displaced persons, returnees, social work, social welfare.